

МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА ТА ЗМІНА ЙОГО СОЦІАЛЬНИХ МАСОК У ТВОРІ ДЕНІЕЛА КІЗА «КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА»

Т. В. Гнатенко, студентка групи ЗЛСХКм-1-20-1.4д, V курс, спеціальність «Філологія (світова література)».

Науковий керівник: Ю. І. Ковбасенко, кандидат філологічних наук, професор.

У статті розглянуто еволюцію мовлення протагоніста твору Деніела Кіза «Квіти для Елджернона» в її каузально-темпоральних зв'язках зі зміною його соціального статусу (масок), а також як один зі шляхів реалізації індивідуально-авторської концепції письменника

Ключові слова: графон; гуманізм; інтелект; мовленнєва характеристика; мовлення; мовна норма; прогрес; регрес; соціальна роль (маска).

Актуальність та доцільність дослідження. Останнім часом відчутно зростає увага дослідників до образів людей з особливими потребами, що корелює зі зростанням соціальної уваги до цієї категорії осіб. Більше того, толерантне ставлення до них є одним із атрибутів та яскравих виявів цінностей сучасного демократичного суспільства.

Якщо пересічно до середини минулого століття такі персонажі в літературних творах були здебільшого другорядними дійовими особами, то американський письменник Деніел Кіз одним із перших зробив розумово неповносправного 32-річного прибиральника протагоністом (головним героєм) свого роману «Квіти для Елджернона». Тож зовсім не випадково цей твір, що йому притаманні також високі ідейно-естетичні параметри, став світовим бестселером та предметом відомої екранізації, а в Київському університеті імені Бориса Грінченка є рекомендованим

студентам усіх спеціальностей для прочитання та/або дослідження як складова університетського “літературного канону” [4].

Метою статті є дослідження еволюції мовлення протагоніста роману Деніела Кіза «Квіти для Елджернона» в її каузально-темпоральних зв'язках зі зміною його соціальних масок.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити та проаналізувати в діяхронії “мовний портрет” головного героя;
- проаналізувати еволюцію ставлення суспільства до людини з порушенням розумового розвитку, яка раптом суттєво вивисшує свій IQ, а потім зневу деградує;
- з'ясувати закономірності зміни соціальних ролей (масок) протагоніста роману Деніела Кіза «Квіти для Елджернона».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Квіти для Елджернона» – це художнє дослідження характеру однієї людини, через яке прозирають проблеми не лише певного суспільства, а й усього людства. Історія Чарлі Гордона, 32-річного чоловіка, який працює прибиральником у пекарні містера Доннера та мріє стати “умним” (авторську деформацію мовлення протагоніста роману відтворюємо за україномовним перекладом Віктора Шовкуна [3]), починається навесні та охоплює дев'ять місяців. Сезонна інтерпретація зрозуміла та є одночасно і сюжетною технікою. Від березня (в усіх міфологіях і релігіях це час “нового народження”) головний герой починає вести щоденник у формі звітів, а 21 листопада закінчує його. Асоціатом осені є «падіння» (листя), і це слово у дієслівній формі є тим, що ми спостерігаємо щодо Чарлі.

На початку твору звіти, які складають основу щоденника протагоніста, містять численні приклади порушення мовної норми [3] та

присутність графонів. Термін “графон” уведений до наукового обігу на позначення навмисного спотворення орфографічної норми з метою відображення порушення фонетичної норми, що віддзеркалює індивідуальні чи діалектні особливості вимови [5, 19]. Графон може відображати неосвіченість (згадаймо, наприклад, мовлення Елайзи Дулитл, протагоністки комедії Дж. Б. Шоу “Пігмаліон” до “філологічного” експерименту з нею) або малий вік мовця, алкогольне сп'яніння, або, як в нашому випадку, стан психічного нездоров'я людини. Ґрунтуючись на тому, що оповідь являє собою щоденник розумово відсталого Чарлі Гордона, графон виступає в ролі індикатора того, як мова людей з розумовою відсталістю відрізняється від мови здорових освічених людей. У творі Деніела Кіза творі вживання графонів є домінуючим прийомом: інтенсивно вживані в для зображення розумової неповносправності Чарлі Гордона, вони майже зникають у період відновлення героя після операції, та повністю поступаються місцем вишукано-нормативному мовленню в період геніальності персонажа. Процес творення словесного образу з мовленнєвими помилками (в еволюції – без них), допомагає реалізувати авторську концепцію [2].

Провідною особливістю мовлення Чарлі на початку твору є те, що він пише так (чи майже так), як це звучить в усному мовленні. Нотатки протагоніста рясніють орфографічними та синтаксичними помилками, притаманними переважно мовленню маленьких дітей. Можливо, автор застосовує цей прийом задля підкреслення Гордонової “дитинної незіпсованості”, можливо, навіть “блаженності” (в “біблійно-високому” сенсі останнього слова): “Б л а ж е н н і вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне” (Євангеліє від Святого Матвія, 5. Переклад Івана Огієнка). Ця асоціація напрошується ще й тому, що багато хто з оточення Чарлі цинічно й жорстоко зловживає своєю “інтелектуальною вищістю” над цією “дорослою дитиною”.

Окрім цього, в письмі Гордона дуже часто відсутні знаки пунктуації, чим автор ще раз підкреслює на інтелектуальну нерозвиненість протагоніста, а його емоції змальовані винятково через денотативні, а не конотативні, аспекти семантики лексем: наприклад: «Я не зрозумів» [3, 5], «Я боюсь» [3, 7], «Я злякався» [3, 8], «Я був здивований» [3, 8], «Я люблю» [3, 10], «Я ненавиджу» [3, 10] тощо. Тому перша частина звітів спрощена, підкреслено спримітивізована, а роздуми на абстрактні теми в них відсутні взагалі. Зрозуміло, що протагоніст ще не здатен побачити цілісну картину світу та проаналізувати свою роль (маску?) в суспільстві.

Чарлі починає усвідомлювати недоліки свого правопису та граматики лише тоді, коли мусить вести журнал своїх реакцій на стрімке інтелектуальне вивищення. Відповідно до свого бажання догоджати людям, Чарлі негайно прагне виправляти свої помилки, аби сподобатися людям, які читають його звіти. Ця риса особистості редукується, коли його інтелект зростає, а фокус рецесії повертається всередину його “я”. Однак це продовжує виражатися в його бажаннях змінити ситуацію для інших, хто поділяє його психічний статус, і зробити певний внесок до науки, навіть коли його власний інтелект зменшиться.

Після операції звіти стають грамотнішими, спершу зникають орфографічні помилки, з’являються коми, лапки і навіть складні речення та метафори. Мова Чарлі стає виразнішою й “художнішою” (так, своє бажання прочитати якомога більше книг він називає “голодом, який неможливо вгамувати”). Він починає вживати не лише прикметники, а й епітети. У його звітах з’являються покликання на праці відомих вчених, письменників. У середині твору метафори стають складнішими й навіть піднесеними. І, навпаки, з початком інтелектуального регресу Чарлі кількість стилістичних засобів у його мовленні зменшується, проте свої думки він все ще відтворює за допомогою розгорнутої метафори: «Якщо я читатиму й вивчатиму нові речі, то, навіть коли забуватиму свої давні

спогади, зможу зберегти щось зі свого розуму. Тепер я їду на ескалаторі вниз. Якби я стояв нерухомо, то весь час їхав би вниз, але якби я побіг нагору, то, мабуть, перебував би на тому самому місці. Дуже важливо бігти нагору, хай би що з тобою відбувалося» [3, 162]. Проте в його мовлення повертаються граматичні, лексичні пунктуаційні помилки.

Чарлі протягом твору постає перед нами не в одному образі, а в багатьох іпостасях: як психічнохворий, член сім'ї, працівник, учень та учасник експерименту. Подивившись уважніше на особистість Чарлі, можна зрозуміти багато аспектів світу героя, просто зрозумівши його мотивацію для цієї операції. Він погоджується на експериментальну операцію через його внутрішню потребу задовольняти інших. Поглинений бажанням «розумнішати», учасник експерименту, по суті, хоче догодити не лише своїй матері, а й міс Кінніан, містеру Доннеру, своїм друзям, а відтепер і науковцям. Чарлі – дуже охочий учасник, але не стільки для себе, скільки для інших. Він вважає, що якщо він стане "розумним", у нього буде "багато друзів, які мені подобаються". Розуміння його характеру, довіри, поєднаного з цим бажанням сподобатися, допомагає пояснити багато переживань, які сформували життя Чарлі.

Образ психічнохворого пронизує весь твір і є провідним та нерозривно пов'язаний з усіма іншими функціями, які виконує персонаж та які соціальні маски він змінює протягом твору. Так, своєю роботою він зобов'язаний тільки давній дружбі дядька з добрим господарем пекарні. Чарлі – об'єкт грубих жартів найзліших з-поміж пекарів, проте інші ставляться до нього загалом прихильно. У певному сенсі він «щасливий» з усіма цими людьми, яких вважає «розумними». Йому подобається сміятися з ними, навіть коли цей сміх спрямований проти нього самого, він навіть із задоволенням розважає своїх колег, не відчуваючи свого приниження.

На цьому етапі ознаками нещастя є той факт, що Чарлі, здається,

майже не пам'ятає відомостей про свою сім'ю, яка його кинула, і його прагнення вчитися і бути «розумним». Це спонукає його записатися в спеціальний клас, який він відвідує після довгого важкого робочого дня в пекарні.

Якщо перед операцією Чарлі схожий на дитину, він хоче зробити приємність і мати друзів і готовий багато працювати, то після хірургічного втручання він починає критично ставитись до оточуючих його людей, особливо до дослідницької групи, яка розглядала його як «піддослідного кролика». Адже, скажімо, професор Немур не може розглядати його як щось інше, крім добродушного монстра Франкенштейна. Деніел Кіз вживає різку антитезу: вчені-інтелектуали не могли сприйняти як цілісну людину Чарлі, тоді як сам Гордон цінує “як особистість” навіть маленьку мишку Елджернона.

На жаль, перехід від нерозвиненого інтелекту до геніальності багато в чому руйнує його життя. Це робить його непридатним для колишньої роботи і товаришів, навіть для дівчини, яку він любить, Аліси Кінніан. Він починає дуже підозріло ставитися до експериментальної групи, адже він вже може збагнути, як мало вони знають про цей предмет, в нім оживають давно приспані образи та обурення щодо жахливого поводження з ним з боку його сім'ї. Це, а також високий ступінь знань, яких він може досягти за короткий час, роблять Чарлі, за його власним визнанням, зарозумілим, самовпевненим та егоїстичним. Він дуже стурбований, оскільки невпевнений у своїй ідентичності. Протагоніст починає спримати свою еволюцію певною мірою як процес постійної “зміни соціальних масок”. Його відкриття дефектного характеру операції додає йому невпевненості. Інший аспект цього – його постійне усвідомлення “двох Чарлі” і відчуття, що старий Чарлі лише «позичив» своє тіло. Після випивки з Фей і на вечірці в Немура “старий Чарлі” неначе реінкарнується, що збільшує невпевненість “нового Чарлі” в тому, хто ж він такий насправді. Його

страх бути переслідуваним його старим «я» змушує його шукати свою сім'ю. Після повернення додому він приходить до угоди зі своєю матір'ю і сестрою як з нещасними людьми, які поводити себе так через соціальні умови (мотив, знайомий з античних часів). Він також визнає, що старий Чарлі є частиною його самого і буде самим собою, коли його розум покине його.

Чарлі проходить через жахливу агонію, перш ніж він може прийняти ці речі, муки, яких би він ніколи не відчув з його колишнім низьким IQ. Адже він пізнав хвилювання інтелектуальних відкриттів і трагедію можливості передбачити власний регрес. Але найголовнішим є те, що, витримавши всі випробування, Чарлі таки зберігає свою людяність і з гідністю приймає свій трагічний кінець.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Зображення “мовної особистості” протагоніста (зокрема, навмисна деформація його мовлення на початку та у фіналі твору) дозволило авторів роману «Квіти для Елджернона» відтворити образ людини з невисоким IQ, а також пройти з нею шлях від працівника пекарні до колеги відомих у психіатрії професорів університету, а потім – до різкої деградації у фіналі. Мовлення Чарлі Гордона подається у творі у двох ракурсах: а) протягом інтелектуального зростання; 2) у процесі регресу. Паралельно Деніел Кіз порушив важливі морально-етичні та навіть екзистенційні проблеми, і, зокрема, чи не наголовнішу з них: чи здатен виключно високий інтелект зробити “*homo sapiens*” (“людину розумну”) справжньою Людиною?

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні ідейно-естетичного потенціалу мовної характеристики персонажів як важливого засобу втілення авторської концепції в художньому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануріна І. С. Прийом компенсації як основний засіб відтворення порушеної мовної норми в художніх творах (на мат-лі перекладів роману Д. Кіза “Квіти для Елджернона” українською та російською мовами). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2016. № 20. Т. 2. С.106-108.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2000. 236 с.
3. Деніел Кіз. Квіти для Елджернона. / пер. з англ. Віктора Шовкуна. 2015. 304 с.
4. Ковбасенко Ю. І. Формування літературного канону та куррикулуму літературної освіти: світовий досвід і український шлях. URL: https://www.researchgate.net/publication/343365676_FORMUVANNA_LITERATURNOGO_KANONU_TA_KURRIKULUMU_LITERATURNOI_OSVITI_SVITOVII_DOSVID_I_UKRAINSKIJ_SLAH
5. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця: Нова книга, 2004. 272 с.